

ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Літопис «Повість минулих літ»

(уривки про заснування Києва, про помсту княгині Ольги)

Ключові слова:

- оригінальна давня українська література;
- княжа доба;
- літопис;
- монументалізм;
- епос;
- події від створення світу до часів Нестора Літописця (1113);
- шире захоплення героїчним минулим; глибокий сум з приводу княжих міжусобиць;
- проблеми: єдність земель, правитель і народ;
- друга назва — «Початковий літопис».

Поема «Слово про похід Ігорів»

Ключові слова:

- оригінальна давня українська література;
- княжа доба;
- ліро-епос;
- героїчна поема;
- події 1185 р.;
- заклик руських князів до єдинання для спільної боротьби проти зовнішніх ворогів;
- орнаменталізм;
- автор невідомий;
- боротьба русичів з половцями; трагічні наслідки роз'єднаності князів;
- ускладнена композиція (авторські відступи, вставні спізди);
- образність мови;
- переклад Максима Рильського.

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА (1722–1794)

Письменник, філософ.

Вірш «De libertate»¹

Ключові слова:

- лірика;
- ліричний вірш;
- філософська та патріотична лірика;
- бароко;
- воля — найбільше багатство;
- уславлення Б. Хмельницького, який символізує волю.

Пісня «Всякому місту — звичай і права...»

Ключові слова:

- лірика;
- пісня, яка стала народною;
- громадянська та філософська лірика;
- бароко;
- сатира;
- рефрен;
- життєвий ідеал — чисте сумління;
- збірка «Сад божественних пісень».

Байка «Бджола та Шершень»

Ключові слова:

- байка;
- прозова форма;
- алегорія;
- бароко;
- ліро-епос;
- крилаті вислови: Сіраха, Епікура;
- композиція: оповідна й повчальна (сила) частини;
- мораль (у Г. Сковороди — «сила»), як правило, більша за обсягом від оповідної частини;
- ідея спорідненої (або «срідної») праці;
- збірка «Байки харківські».

---

¹ Про свободу (латин.).

Афоризми

Ключові слова:

- лаконічність;
- глибока узагальнена думка;
- мудрість.

Афоризми Г. Сковороди.

Не все те отрута, що неприємне на смак.

Бери вершину й матимеш середину.

З усіх утрат втрати часу найтяжча.

Скільки зла тайтесь всередині за гарною подобою.

Визначай смак не по шкаралупі, а по ядру.

Тоді лише пізнається цінність часу, коли він утрачений.

Як нерозумно випрошувати те, чого можеш сам досягти.

Солодке пізнає пізніше той, хто може проковтнути неприємне.

Не за обличчя судіть, а за серце.

Ні про що не турбуватися — значить, не жити, а бути мертвим.

Любов виникає з любові: коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю.

Не розум від книг, а книги від розуму створилися.

Чи не дивина, що один у багатстві бідний, а інший у бідності багатий.

Чи може людина, сліпа в себе вдома, стати зрячою на базарі?

Демон проти демона не свідчить, вовк вовчого м'яса не єсть.

Людина — ковалъ свого щастя.

Не все те невірне, що тобі незрозуміле.

О книги, найкращі порадники, найвірніші друзі!

Не суди лиця — суди слово.

Немає нічого небезпечнішого за підступного ворога, але немає нічого отруйнішого від удаваного друга.

Понятійний апарат

Алегорія — інакомовлення; спосіб двопланового художнього зображення, що ґрунтуються на приховуванні реальних осіб, явищ і предметів під конкретними художніми образами з відповідними асоціаціями. Під алегоричним образом Бджоли в байці Г. Сковороди «Бджола та Шершень» розуміємо людину, яка працює за покликанням і дістасе від своєї праці задоволення.

Бáйка – невелике (віршоване або прозове) алгоричне оповідання, що має повчальний зміст. Цей літературний жанр належить до ліро-епосу.

Барóко – напрям у літературі, який поєднав традиції доби Середньовіччя та Ренесансу. Особливості: складна форма; композиційна динамічність; сильні почуття; метафоричність, пишність; традиції античності й християнства.

Éпос – один з трьох основних літературних родів (лірика, епос, драма). Епічні твори розповідають про людей та події, які відбулися. *Ключові слова:* подія, герой, сюжет, прозова форма.

Лíрика – один з трьох основних літературних родів (лірика, епос, драма). У ліричних творах передаються почуття, думки, переживання людини в певних обставинах. *Ключові слова:* емоційність, безсюжетність, ліричний герой, віршована форма.

Ліро-éпос – проміжний (синтетичний) літературний рід. Віршований твір (лірика) із сюжетом (епос).

Літóпис – хронологічний опис важливих історичних подій у часи Київської держави й козацтва, наприклад: «Повість минулих літ», Галицько-Волинський літопис, «Літопис Самовидця» та ін.

Цитатник

Про «Повість минулих літ».

- Проходячи епізод за епізодом нашого найстарішого літопису, я переконався, що вони майже всі зложені віршами.

(І. Франко)

- Велич і багатогранність цієї пам'ятки вражає. Оповідь літопису поєднала в собі твори найрізноманітніших жанрів: попередні літописні списки й візантійські хроніки, повісті та легенди, юридичні й дипломатичні документи, житія перших руських святих тощо. Але, незважаючи на таке «поєднання», перед нами твір оригінальний, окрім цього, досить складний та суперечливий.

(М. Мосієнко)

З «Повісті минулих літ».

- – Бачите ви гори сі? Так от, на сих горах возсяє благодать Божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне Бог (слова Андрія Первозваного).

Про «Слово про похід Ігорів».

- «Слово...» посідає чільне місце у світовій літературі доби Середньовіччя. Як геройчний епос, «Слово...» стоїть поряд з такими пам'ятками, як індійський та іранський епоси, англійський епос «Беовульф», французька «Пісня про Роланда», німецька «Пісня про Нібелунгів», іспанська «Пісня про моого Сіда», ісландські саги й інші геройчні епічні твори.

(Б. Яценко)

- Я йду до «Слова...», як до гори, до моря, до рідної річки чи степу. Чую рокотання струн, стукіт копит, стогін зраненої землі, хлюпання хвиль, ревище худоби. Я все це чую внутрішнім слухом, а своїм внутрішнім зором я бачу величні картини.

(П. Мовчан)

Зі «Слова про похід Ігорів».

- Боян бо віщий,
якщо кому хотів пісню творити,
то розтікався мислю по древу,
сірим вовком по землі,
сизим орлом під хмарами (оповідач «Слова...» прославляє талановитого співця Бояна, який жив у минулому столітті й був поетично обдарований; тут «мисль» — давня назва білки (корінь цього слова зберігся в сучасному слові «мисливство»)).
- — Браття і дружино!
Лучче ж би потятим бути,
аніж полоненим бути (промова Ігоря: *краще загинути, ніж потрапити в полон*).
- — Хочу-бо, — сказав, —
 списка приломити кінець поля Половецького;
з вами, русичі,
хочу голову свою положити
або напитися шоломом з Дону! (Промова Ігоря; «напитися шоломом з Дону» означає «Перемогти»).
- Другого дня вельми рано
кривавій зорі світ провіщають;
чорній тучі з моря ідуть,

13. Слова «*O вітрре, вітрило! Чому, господине, так сильно вієш ти?*» промовляє ... .
14. У кінці «Слова...» Ігор повертається з полону до міста ... .
15. Хто «*ізронив золоте слово, з слізами змішане?*»?
16. Кому наснівся «*мутен сон*»?
17. Яке природне явище збіглося з поразкою Ігоря?
18. Вислів «*напитися шоломом з Дону*» означає ... .
19. Мораль у своїх байках Г. Сковорода називає ... .
20. У байці «Бджола та Шершень» Г. Сковорода висвітлив ідею ....
21. Який історичний діяч згадується у вірші «*De libertate*»?
22. Хто в пісні «Всякому місту — звичай і права...» не боїться смерті?
23. Кого Г. Сковорода в байці «Бджола та Шершень» цитує: «*Подяка блаженній натурі за те, що потрібне зробила неважким, а важке непотрібним?*»?
24. Хабарництво, пияцтво й обман Г. Сковорода сатирично висміяв у творі ... .

ЛІТЕРАТУРА наприкінці XVIII – на початку ХХ століття

ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ (1769–1838)

Письменник, автор першого твору нової української літератури — поеми «Енеїда».

Поема «Енеїда» (1798, 1826)

Ключові слова:

- ліро-епос;
- бурлеско-травестійна поема;
- класицизм;
- перший твір, написаний живою, народною розмовною мовою;
- 1798 р. — вихід у світ перших трьох частин у Петербурзі;
- складається з шести частин;
- початок нової української літератури;
- перелицьована «Енеїда» Вергелія;
- життя й побут різних суспільних верств українського народу, зокрема й простого люду, чого раніше не було в українській літературі;
- утвердження безсмертності українського народу, його ментальності, культури, мови, волелюбного духу; засудження жорстокості панів, морального звиродніння, хабарництва чиновників.

П'єса «Наталка Полтавка» (1819)

Ключові слова:

- драма;
- початок нової української драматургії;
- класицизм з елементами сентименталізму;
- соціально-побутова власне драма (малоросійська опера — за визначенням автора);
- складається з двох дій;
- у тексті 22 пісні (пронумеровано 19);
- зображення життя й побуту українських селян на початку ХІХ ст.; вірність у коханні людей з народу;
- засудження покірності долі, владі та застарілим народним звичаям;
- дівчину з народу зображену як ідеал (новаторство).

Понятійний апарат

Бурлеск — жанр гумористичної поезії, комічний ефект у якій досягається тим, що героїчний зміст викладено навмисно вульгарно, грубо, знижено або ж, навпаки, про «низьке» говориться піднесено, урочисто.

Драма — один з трьох основних літературних родів. Драматичні твори призначені для постановки на сцені, у них явища життя й характери геройів розкриваються через розмови дійових осіб. Розрізняють жанри драматичних творів: *власне драма, комедія, трагедія, трагікомедія, драма-феєрія* та ін.

Класицизм — напрям у європейській літературі та мистецтві. Особливості класицизму:

- використання античних тем;
- триєдність: місце, час, дія;
- проста форма викладу;
- у центрі — ідеал краси;
- ідеї Просвітництва (культ освіти, освічений правитель).

Сентименталізм — ідейно-художній напрям у європейській літературі другої половини XVIII ст., якому властиве звернення до *переживань і почуттів* простих людей, до їхнього внутрішнього світу. Характерні ознаки:

- посиленій інтерес до людського почуття;
- герой ідеальні, наділені зовнішньою та внутрішньою вродою, позбавлені негативних рис;
- змалювання побуту та звичаїв простих людей, підкреслення їхньої моральної вищості над панами;
- на шляху закоханих трапляються нездолані перешкоди, остання з яких фатальна;
- пророча деталь чи епізод, що натякають на трагічний кінець;
- неминуча смерть героя від стихійного лиха, хвороби, нещасного випадку.

Травестія — різновид жартівливої бурлескої поезії, коли твір із серйозним чи героїчним змістом і відповідною формою переробляється на твір комічного характеру з використанням панібратьських, жаргонних зворотів.

Цитатник

Про поему «Енеїда» та її автора.

- Сто літ минуло, як те занедбане й закинуте під сільську стріху слово, мов Фенікс з попелу, воспряло знов і в устах батька

нової літератури І. П. Котляревського голосно залунало по широких світах.

(*M. Коцюбинський*)

- Педанти здивувались і замовкли. Жовчні люди схопили цю книжку з наміром потішитися, виляти її, знищити зухвалого письменника, але з перших сторінок їхній гнів минув — вони почали сміятися.

(*Сучасник I. Котляревського*)

- «Енеїда» — енциклопедія українського життя XVIII століття.

(*M. Рильський*)

- Сміх Котляревського — очищувальна сила, що робить людей кращими, чеснішими та людянішими.

(*Є. Шабліовський*)

- Які люди! Це люди винятково здорової та могутньої плоті. Це люди неймовірної сили, із залізними м'язами, громовими голосами. Цей людський світ — апофеоз тілесності, неймовірної витривалості, здоров'я, яке хлюпає через край, повнокров'я. Це пройдисвіти й у той же час лицарі, герої й титани... Спробуйте позмагатися з таким народом.

(*O. Білецький про троянців-запорожців*)

Про п'єсу «Наталка Полтавка».

- З цієї народної першоп'єси кожне нове покоління черпає науку почуттів, моральні взірці кохання, людської краси, благодарства (*O. Гончар*).
- «Наталка Полтавка» — праматір українського театру (*I. Карпенко-Карий*).

З поеми «Енеїда».

- Прямий, як сосна, величавий,
Бувалий, здатний, тертий, жвавий... (*Еней*).
- Напали з хмелю перелоги,
Опухли очі, як в сови,
І ввесь обдувся, як барило.
Було на світі все немило (*Еней*).
- Багатим та скупим вливали
Розтоплене срібло в рот,

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

(1814–1861)

Поет, прозаїк, драматург, художник.

Рання творчість (1838–1843)

Поема «Катерина» (1839)

Ключові слова:

- ліро-епос;
- напрям: романтизм з елементами сентименталізму;
- соціально-побутова поема;
- присвята В. Жуковському;
- трагічна доля жінки-покритки й дитини-безбатьченка в крізієвому суспільстві;
- прообраз Катерини – Оксана Коваленко;
- жорстока народна мораль щодо покритки.

Період «трьох літ» (1843–1847)

Поема «Сон (“У всякого своя доля...”» (1844)

Ключові слова:

- ліро-епос;
- реалізм;
- сатирична поема (політична сатира як різновид ліро-епосу започаткована Т. Шевченком);
- прийом подорожі вві сні; прийом контрасту;
- Кирило-Мефодіївське товариство.
- за способом відображення дійсності – комедія (підзаголовок Т. Шевченка);
- форма сну;
- вступ і три частини: зображення України, Сибіру й Петербурга;
- сцена «генерального мордобиття» (*I. Франко*);
- «сміливий маніфест слова проти темного царства» (*I. Франко*);
- широкий арсенал засобів сатири (іронія, сарказм, гротеск, карикатура);
- зображення справжньої суті російського імперського режиму;
- засудження самодержавства й кріпосництва в Російській імперії;

- висміювання вірнопідданства й аморальності земляків-перевертнів.

Поема «Кавказ» (1845)

Ключові слова:

- ліро-епос;
- сатирична поема;
- реалізм;
- епіграф з Книги пророка Єремії (Старий Заповіт);
- композиція: умовно 5 частин, відділених відступами;
- «огниста інвектива проти темного царства» (І. Франко);
- присвята другові Якову де Бальмену;
- символіка орла й античного образу Прометея;
- монолог колонізатора, звернений до горця;
- загарбницька політика російського самодержавства;
- заклик до об'єднання зусиль народів для боротьби проти спільногого ворога;
- співчуття поневоленим, схвалення мужньої боротьби горців, утвердження безсмертя народу.

Послання «І мертвим, і живим, і ненародженим...» (1845)

Ключові слова:

- лірика;
- послання;
- структура: 5 частин;
- афористичність;
- патріотична лірика (громадянська);
- критика української еліти, байдужої до своєї історії, мови й батьківщини;
- заклик до соціального примирення заради відродження нації.

Вірш «Заповіт» (1845)

Ключові слова:

- лірика;
- ліричний вірш;
- громадянська лірика;
- структура: умовно 3 частини (поховання, повстання, поминання);

- заклик до повалення експлуататорського ладу й розбудови нового вільного суспільства.

Понятійний апарат

Романтизм — літературний напрям, характерними особливостями якого є зображення незвичайного, яскравих і сильних особистостей, звернення до історичної тематики, екзотичні пейзажі (часто нічні), неприйняття буденності. Виник наприкінці XVIII ст.

Соціально-побутова поема — ліро-епічний твір, у якому розкривається своєрідність суспільно-побутового життя.

Іронія — прихована насмішка:

Од молдаванина до фіна
На всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує!

Саркаズм — їдка, викривальна, особливо дошкульна насмішка, сповнена крайньої ненависті й гнівного презирства. Сарказм, на відміну від іронії, виражається прямо й не має подвійного, прихованого значення. Саркастично звучать такі рядки поеми:

А братія мовчить собі,
Витріщивши очі!
Як ягнята. «Нехай, — каже, —
Може, так і треба».

Гротеск — сатиричний художній прийом у літературі, заснований на явному спотворенні, перебільшенні чи примноженні зображеного, на поєднанні різних контрастів: фантастичного з реальним, трагічного з комічним. Гротеск —вищий ступінь комічного. Сцена «генерального мордбиття» — приклад гротеску.

Карикатура — сатиричний малюнок загостреного критично-викривального характеру; переносно-смішне наслідування, перекручування оригіналу. Отже, карикатура пов’язана із зоровими образами:

...Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще, на лихо, сердешне
Хита головою.

Реалізм — напрям у літературі та мистецтві XIX ст. Особливості реалізму:

- правдиве зображення дійсності;

- типовий герой у типових обставинах;
- точне дослідження характерів;
- взаємодія людини та соціуму.

Інвектива — творчий прийом, який полягає в гостросатиричному, іноді в'їдливо-нищівному викритті певних осіб чи соціальних явищ, містить елементи різкої іронії, сарказму, має форму звертання, послання, прокляття тощо.

Контраст — протиставлення або зіставлення явищ чи понять.

Послання — віршований твір, написаний як звернення до певної особи чи багатьох осіб.

Цитатник

Про Т. Шевченка та його твори.

- Шевченкова пісня була сама по собі народною піснею, яку міг заспівати тепер увесь народ, яка повинна була вилитись з народної душі відповідно до стану сучасної народної історії.

(М. Костомаров)

- Коли б мені прийшлося одним словом схарактеризувати поезію Шевченка, то я сказав би: се поезія бажання життя. Свобідного життя, всесторонній, нічим не опутаний розвій одиниці і цілої суспільності, цілого народу, — се ідеал Шевченка, котрому він був вірним ціле життя.
- Не знаю в літературі всесвітній поета, котрий би представив такий високий і такий щиро людський ідеал жінки-матері, як се вчинив Шевченко...

(І. Франко)

- Невмирущий дух поета, як і раніше, витає над рідною Україною, невмовкаюче роздається його віще слово і сіє на народній ниві живе насіння оновлення.

(П. Грабовський)

- Тарас Шевченко! Досить було однієї людини, щоб урятувати цілу націю!

(Остап Вишня)

- Гуманізм Шевченка, його ставлення до людини, його постійна турбота за пригноблених — як це зараз нам співзвучно!

(П. Тичина)